

Софія СТЕПАНЮК

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОГО УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ (1928–1939)

Сьогодні важко зрозуміти, яке місце 80 років тому посідало в житті суспільства театральне мистецтво. Особливо в містечках та селах регіону, що із західної периферії колишньої Російської імперії перетворився на східну окраїну новоутвореної Речі Посполитої, керівництво якої через брак державотворчого досвіду спершу не вміло навести лад навіть із етнічно польськими землями. В еру сотень телеканалів, персональних комп'ютерів, домашнього Інтернету, тисяч телепередач, шоу, серіалів, чатів і т. д., коли з нагоди гастролей якогось театру чи прем'єри власного радіє лиш групка інтелігентів, ми й уявити не можемо, що за емоції охоплювали українського селянина чи міщанина в передчутті чергового приїзду “свого” театру, цього свята української культури, коли цілі родини, одягнені як на Великдень, прямували до імпровізованих театральних приміщень на спектакль.

Тему діяльності українського театру на Волині у міжвоєнному двадцятилітті піднімали декілька дослідників¹. Окремо слід відзначити публікації історика М.Миць, театрознавця Л.Михайловського та мистецтвознавця П.Шиманського. Однак деякі аспекти, як наприклад, праця Волинського українського товариства чи репертуар українського театру, до якого дослідники іноді відносять вистави польської трупи, залишаються висвітленими недостатньо. Джерельною базою цього дослідження стали матеріали газет “Волинське слово”, “Українська нива” та фонду 200 “Волинське українське театральне товариство” Державного архіву Волинської області.

Історія українського театру, що діяв на території Волинського воєводства у міжвоєнний період, фактично розпочинається у 1928 р. від приїзду до Луцька брата відомого тут громадського діяча Петра Певного, актора Миколи Певного. Він організував місцевих аматорів української сцени, виставляючи 18 листопада 1928² на святі 10-річного ювілею луцької повітової “Просвіти” 3 акт історичної п'єси Л.Старицької “Тетьман Дорошенко”³.

З часом аматорський гурток набув необхідні декорації, реквізит, костюми, до нього приєдналися фахові актори і колишній гурток перетворився на повноцінний український театр. Це стало можливим передусім завдяки створенню Волинського українського театального товариства (далі – ВУТТ), організаційні збори якого відбулися 3 січня 1932 р.⁴ Товариство об'єднало небайдужих до рідного театру представників української інтелігенції Волині, серед яких редактор газети “Українська нива” Теодор Ловецький, сенатор Микола Маслов, композитор Михайло Тележинський, посол до сейму Петро Певний та ін. Слід зазначити, що в умовах економічної кризи створення подібних товариств, що об'єднували

меценатів театрального мистецтва і з метою його підтримки поєднували приватні, місцеві та державні кошти, було популярним у всіх регіонах тодішньої Польщі. Навіть у Луцьку із 31 липня 1931 р. вже існувало Товариство польського театру на Волині. Серед його засновників були: директор філіалу Польського банку Станіслав Бачинський, директор Промислової палати Мечислав Реттінгер, редактор тижневика “Ziemia Wołyńska” Олександр Шуро⁵.

ВУТТ поставило за мету підтримку українського театрального мистецтва на Волині в широкому значенні слова, в т. ч. організацію аматорських гуртків, різноманітних концертів, режисерських курсів, створення декоративно-прикладної секції та ін. Однак напочатку діяльність товариства обмежилася матеріальною підтримкою українського театру. Спершу члени управи товариства планували організувати власний театр на основі існуючої вже трупи Певного, перейнявши на себе адміністративні обов’язки. У таких умовах справа одержання дотацій стала найголовнішим завданням управи, однак в часи економічної кризи це виявилось нелегким випробуванням. Субвенції вдалося отримати від Міністерства релігійних віросповідань та народної освіти та воєводського відділу самоврядування⁶. За період із 22 грудня 1931 р. до 31 грудня 1932 р. товариство виділило М.Певному на утримання театру 17 564 злотих 50 грошів, а бюджет театру за цей час згідно зі звітом за 1932 р., становив 24 934 злотих 57 грошів. Решту суми склали прибутки від вистав⁷. За таких умов, коли дотацій було недостатньо для можливості утримання ВУТ, трупа якого складалася з 20–25 осіб, театр міг би існувати, якби колектив взяв на себе частину відповідальності, а це могло б трапитися за умови цілковитої свободи дій. Тому, користуючись тим, що Волинський український театр складався на той час з організованої трупи, мав вправного і фахового директора, який добре орієнтувався як у справах організаційних, технічних, так і мистецьких, управа товариства залишила думку про самостійну організацію театру, а доручила справу директорові Певному, віддаючи йому субвенції, що діставала на театральну справу. М.Певний мав уже досвід в організації вистав артистичної і громадської праці⁸.

Справа вибору репертуару стала найбільш дискусійною у діяльності ВУТ. Директор Певний разом із управою ВУТТ стояли на тій позиції, що мешканцям Волині не зрозуміти європейського класичного, чи, тим більше, модерного репертуару, адже українці, що проживали на Волині були у більшості своїй неписьменними селянами. Тому основу репертуару Певний узяв побутові п’єси корифеїв українського театру М.Садовського, І.Карпенка-Карого, М.Кропивницького, історичні п’єси і т. п. З іншого боку, і в пресі, і у листуванні із членами ВУТТ знаходимо критику такого підходу. Вибір репертуару Миколою Певним гаряче підтримували члени управи Театрального товариства. Так, голова ВУТТ М.Маслов у 1932 р. стверджував: “ідеологія М.Певного є близькою нам”⁹, а Олександр Ковалевський у своїй статті, присвяченій 5-річному ювілею ВУТ, висловив такі аргументи на захист ВУТ: “Часто-густо можна чути нарікання на побутовий характер нашого театру. Це велике непорозуміння, бо власне “побутовщина” і є силою нашого театру, тією силою, що відрізняє його від театрів інших народів (...). “Побутовщину” нелегко репродукувати, бо нелегко зрозуміти її глибокий зміст, як джерела культури, як скарбниці народнього духа й генія. Український театр і “побутовщина” це символи національного духа”¹⁰. Автор звіту за друге півріччя 1934 р. (найімовірніше сам

М.Певний) продовжує цю думку: “Наше село, безперечно, національно свідоме, та ця свідомість є кострубата. Вона потребує старанного оброблення під поглядом форми і змісту. Коли немає своєї національної школи, тоді її заступає книжка, преса, штука. І в той час, як друковане слово впливає опосередковано, живе слово, що лунає зі сцени, устами історичних чи побутових постатей, впливає безпосередньо, формуючи розпорошену чи нескристалізовану національну думку та надаючи їй певний позитивний зміст”¹¹. Втіленням цих ідей стали зокрема такі постановки, як, “Циганка Аза” М.Старицького¹², “Сорочинський ярмарок” за М.Гоголем, “Запорожець за Дунаєм” С.Гулака-Артемівського, “Наталка Полтавка” І.Котляревського, “Пошилися у дурні” М.Кропивницького¹³, “Вельможна пані Кочубеїха” С.Черкасенка¹⁴, опера М.Аркаса “Катерина” (за Шевченком)¹⁵.

Як згадувалося вище, критиків підходу М.Певного до вибору репертуару не бракувало. Так, театральний діяч Авенір Коломієць, пропонуючи управі ВУТТ свої послуги як директор нового театру, пише: “я взагалі дивився й дивлюся скептично на твердження, що театр М.Певного робив і робить якусь роботу (...) Театр є чужий Волині і своїм репертуаром і своїм стилем і навіть особою свого директора”¹⁶. А анонімний дописувач “Волинського слова” присвятив у 1937 р. цілу статтю оцінці вибору драматичного матеріалу українськими театрами. Пропонуємо уривок із неї: “Передовсім характеристичною для наших сцен у минулому році є така сама, як і давніше, ізольованість їх від заінтересовань тематичного й формально-мистецького характеру, якими живуть передові європейські театри. Бачимо лише де-не-де в наших театрах несміливі спроби показати глядачам нову драматичну творчість, спроби – ніде правди діти – з багатьох причин, про які мова нижче, не завжди вдалі. Пробираючись через праліси нашого одноманітного репертуару мимохідь піддаємось враженню, що маємо справу не з живою нацією, а з якимось останніми могіканами, що, конаючи, шукають потіхи в огляданні того, що минуло й чого вже ніколи не буде”¹⁷.

Справедливості ради варто відзначити, що в репертуарі ВУТ із кожним роком з’являлося усе більше сучасних зарубіжних та українських п’єс, як наприклад, “Дурень” Л.Фюльдта¹⁸, “Темна пляма” М.Кадельбурга¹⁹. У 1933 р. творчість ВУТ торкнулась навіть модерного українського репертуару – було виставлено “Тріх” В.Винниченка²⁰. Однак керівництво театру так і не змінило свого первісного підходу, і у планах на 1939 р. наголошувалося на необхідності провадження ВУТ в існуючому вигляді, зберігаючи його репертуар “бо до європейського типу п’єс людність Волині, яка має 53% неписьменних, ще не доросла, а відвідуваність побутових та національно-патріотичних вистав висока”. Окрім того, театральне товариство планувало подбати про драматичні твори з волинського життя, організувавши конкурс на кращі п’єси²¹.

Волинський український театр не оминав увагою важливі дати в історії української культури. Так, у кінці листопада 1938 р. минало 100 років від дати смерті І. Котляревського. З цієї нагоди ВУТ виставив 6 грудня 1938 р. “Наталку Полтавку”²², а 8 лютого 1939 р. з нагоди 35 річниці смерті М.Старицького – “Марусю Богуславку”²³. З нагоди наближення Шевченківського свята різні роки виставляли “Катерину”²⁴, сценічну адаптацію М.Певного “Гамалії”, “Невольника”²⁵, 1 акт з драми “Назар Стодоля”²⁶. Окрім того, незважаючи на складні умови переїздив, театр

завжди приїздив до Луцька, щоб взяти участь у Шевченківській академії, яку щороку організовували українські артисти та музиканти Луцька. Так, наприклад, 22 березня 1936 р. в урочистій академії з нагоди 75 річниці смерті Шевченка Микола Певний продекламував уривок з поеми “Тайдамаки”, а хор Волинського українського театру разом з просвітянськими хорами під диригуванням О. Колесниченка виконали твори “Прометей”, “Б’ють пороги” та “Заповіт”²⁷.

Трупа Волинського українського театру була, як на тодішні часи, великою. У 1936 році вона складалася, разом з 4-ма музикантами і технічним персоналом, із 32-х осіб²⁸. Це було необхідним, адже український побутовий репертуар вимагає задіяності багатьох артистів. За весь час існування театру найбільше відзначилися такі актори, як М. Певний, Ю. Шафарчук, О. Неделко, М. Лісовик, П. Зботанів, П. Куліш, Н. Певна, Г. Крих, М. Лісовик та ін. Театральний оглядач газети “Українська нива” серед найвдаліших образів, створених акторами ВУТ, називав такі, як Мартин Боруля (М. Певний), козак Кабиця з “Чорномоців” або хорунжий з “Вія” (Ю. Шафарчук), возний з “Наталки Полтавки” (О. Неделко), сотник з “Чорноморців” (Г. Крих), Хівря з “Сорочинського ярмарку” (М. Лісовикова) і т.д.²⁹

Окремо варто згадати про акторське подружжя Миколи та Ніни Певних. Їх, без перебільшення, можна назвати справжніми перлинами в колективі ВУТ. Микола Певний був професійно найдосвідченішим серед усіх акторів ВУТ. Театральну освіту він отримав на драматичних курсах Райгофа в Петрограді. До війни працював у різних колективах. На початку 1918 р. поступив у Московський художній театр, але у кінці цього ж року переїхав до Києва, де почав працювати в Державному європейському українському театрі. В кінці 1921 р. на запрошення видатного українського актора М. Садовського, виїздить до Чехословаччини і стає актором театру товариства “Просвіта” в Ужгороді, де директором був вищезгаданий Садовський. До 1927 р. Певний працював у цьому театрі, а протягом 1925–1927 рр. був його директором³⁰. Однак через директорські та режисерські обов’язки Певний не зміг у волинському театрі реалізуватись як актор настільки повно, наскільки це вдалося дружині, серед доробку якої були ролі Циганки Ази, Жидівки з “Вія”, Цвіркунихи, матері з “Катерини”, Мірандоліни та ін.³¹

Волинський український театр під орудою М. Певного щороку розпочинав театральний сезон 1 жовтня. Із цього часу у приміщенні “Рідної хати” в Луцьку артисти готували новий репертуар, тут же відбувалися прем’єри, звідси театр міг виїздити на короткий об’їзд місцевостей котрогось із ближніх повітів, після якого повертався до Луцька для чергових прем’єр. Відбувалося так до грудня – лютого, коли ВУТ виїздив у велику мандрівку містами та селами Волинського воєводства, що тривала до кінця червня. Наступні 3 місяці, з липня до вересня, трупа припиняла роботу на літні канікули. Для Волинського українського театру така довга перерва була просто необхідною, адже в умовах, коли основну глядацьку аудиторію становили селяни, під час “огіркового сезону” зниження відвідуваності ставало особливо відчутним. Хоча діялось так не завжди: за десятиліття своєї праці театр настільки завоював симпатії волинської публіки, що в 1939 р. велика мандрівка воєводством затягнулась на ціле літо, адже незважаючи на “гарячу” пору польових робіт, вистави проходили в переповнених залах, а дуже часто навіть бракувало квитків для всіх бажаючих³².

Маршрут подорожей Волинського українського театру під час великих гастролей Волинським воєводством не був стабільним. Так, у 1933 р. ВУТ побував у одинадцяти повітах воєводства, а в наступному 1934 – лише в п’яти³³. На карту мандрівок театру впливали політичні настрої в окремих повітах, погодні умови, наявність транспортних засобів та ін. Під час подорожі по Волині 24 грудня 1936 р. – 28 червня 1937 р. ВУТ відвідав такі населені пункти: Горохівський повіт: Берестечко (6 вистав, 1026 глядачів.); Дубенський повіт: Ульбарів (8 вистав), Варковичі (5), Верба (7), Волковий (11), Мирогоща (5), Млодава (5), Смига (7), Семидуби (4), Страклів (5) – всього 57 вистав, які відвідало 11 589 глядачів; Здолбунівський повіт: Здолбунів (2 вистави, 499 глядачів) Кременецький повіт: Вишгородок (8), Вишнівець (5), Кременець (4), Почаїв (5), Шумськ (12) – 34 вистави, 5712 глядачів Луцький повіт: Олика (5), Сенкевичівка (4) – 9 вистав, 2169 глядачів Рівненський повіт: Грушвиця (7), Глинськ (4), Клевань (8), Квасилів (3), Рівне (3) – 25 вистав, 6231 глядачів³⁴. Таким чином, за подорож Волинський український театр відвідав 23 населених пункти у 6 повітах, де дав 133 вистави, які відвідали 27 266 глядачів. Середня відвідуваність становила 205 глядачів, це було багато, особливо якщо зважити, що театр гастролював невеликими містечками та селами. Квитки на вистави ВУТ коштували від 50 грошів до 1 злогого 50 грошів³⁵, це було відносно небагато, адже, наприклад, ціна на білети до Польського театру на Волині сягала 5 зл. 50 гр.³⁶

Слід відзначити, що праця актора ВУТ була неймовірно тяжким випробуванням. Платні акторів цього театру директор М.Певний охрестив “старцівськими”, адже найвища з них становила 120 зл.³⁷ при мінімумі, встановленому Спілкою артистів польських сцен у 200 зл.³⁸ Театрові доводилося возити з собою усе, що потрібно для вистав, до 1800 примірників декорацій включно. Вистави відбувалися часто в цілком непристосованих до цього приміщеннях: у школах (Торчин, Межиріччя), недобудованому млині (Млинів), гмінах (Колки), корчмах, або просто в клуні. Кореспондент “Української ниви” так описував одну з вистав: “В Степані шопа мала три перегородки. З двох переділів зробили салю і сцену, розібравши стіну, а в третьому стояли гмінні брички та двоє чудових жеребців, які, до речі, під час вистави поводились чемно, навіть ні разу не заіржали. Для гардеробної симпатичний степанський війт дав нам кімнату в гміні, звідки одягнені й загримовані артисти переходили вулицею до театру, себто до шопа”³⁹. Членам трупі доводилось в кращому випадку жити у брудних готелях, голодувати не отримуючи платні по декілька місяців⁴⁰. Переїзди ВУТ відбувалися усіма можливими засобами: залізницею, автомобілями, а найбільше підводами. Їхати 20, 30, або й 40 км для трупі ВУТ було звичайним явищем. Театральний “ескорт” в таких випадках складався з 12-ти фурманок, на чотирьох з яких везли театральне майно вагою більше двох з половиною тонн. Все майно перевозилось у спеціальних скринях, вкриті брезентами, та все ж, коли таку валку захоплював дощ, артистам та дирекції доводилося немало перехвилюватись за декорації, костюми, фісгармонію й т.ін.⁴¹

Майже всі події, пов’язані з Волинським українським театром знаходили висвітлення в українських газетах – спершу “Українській ниві”, а з 1937 р. – “Волинському слові”. Відбувалося так завдяки неабиякому зацікавленню театральними справами таких активних громадських діячів, як Теодор Ловецький, Михайло Тележинський та Олександр Ковалевський. Саме їх перу належить ба-

гато цікавих та повних рецензій на вистави ВУТ. Теодор Ловецький, редактор “Української ниви” та секретар Волинського українського театрального товариства були найактивнішими критиками театру на Волині у 1933–1934 рр. Часто користувався псевдонімом Гло. Т.Ловецький є автором не лише рецензій на вистави “Сорочинський ярмарок”, “Пошились у дурні”⁴², “Вій”⁴³, “Дурень”⁴⁴, “Тріх”⁴⁵ та ін., а й лекцій про події театрального життя Польщі. Так, наприклад, 29 січня 1933 р. в українському клубі “Рідна хата” Ловецький виголосив реферат на тему “Криза театру”, після прочитання реферату зав’язалась жива дискусія, у якій взяли участь присутні слухачі⁴⁶. Завдяки глибоким знанням автора в галузі українського та світового драматичного мистецтва та неабиякому досвіду глядача, що на власні очі бачив чимало спектаклів визнаних драматичних колективів, рецензії Т.Ловецького стали важливим джерелом для дослідника ВУТ. Вони містять об’єктивну оцінку творчого рівня цього колективу, де автор в одних відгуках критикує гру окремих акторів, постановку та ін., але в інших – ставить ВУТ на один рівень із найкращими українськими театрами, як наприклад, “Молодий театр” Леся Курбаса в Києві⁴⁷. На першу половину 30-х років припадають також публікації Михайла Тележинського щодо прем’єр ВУТ. Відомий на Волині політичний діяч, співзасновник, а із 1933 р. Генеральний секретар Волинського українського об’єднання, він був також найвизначнішим волинським композитором досліджуваного періоду, за словами мистецтвознавця П.Шиманського, “лідером музичного життя регіону”⁴⁸. Тому не дивно, що М.Тележинському належать відгуки на оперні постановки ВУТ, які в його авторстві стали мистецтвознавчими статтями, адже містять докладний аналіз лібрето, музичних особливостей опери, а вже потім – постановки волинського театру⁴⁹. Редактор “Волинського слова”, успішний кооператор і одночасно публіцист, а в минулому міністр рільництва УНР Олександр Ковалевський, рецензував вистави Волинського українського театру у другій половині 30-х років. Для нас особливо цінним є те, що Ковалевський – майстер помічати особливості гри кожного з акторів, давати чітку та влучну характеристику рівню розкриття актором психології персонажу. Завдяки публікаціям Ковалевського, підписаних, за модою того часу, лиш ініціалами О.К., маємо вичерпну інформацію про постановки “Темної плями”⁵⁰, “Вельможної пані Кочубеїхи”⁵¹, “Про що тирса шелестіла”⁵², “Циганки Ази”⁵³, “Марусі Богуславки”⁵⁴ та ін.

На превеликий жаль, діяльність ВУТ у 1938–1939 рр. висвітлена у пресі недостатньо. Ситуація на міжнародній політичній арені настільки загострилася, що за масою інформації, яку необхідно помістити на шпальтах газет, тут нерідко не залишалось місця навіть на постійні раніше рубрики типу “Волинські новини”, і тим більше на повідомлення зі сфери мистецтва та культури.

Таким чином, Волинський український театр під орудою М.Певного виник у 1928 р. як аматорський драматичний гурток при луцькій “Просвіті” та з часом перетворився на професійний театр. Протягом усього часу існування (до 1939 р.) посаду директора у ньому обіймав Микола Певний. За репертуарну основу Певний узяв побутові п’єси корифеїв українського театру М.Садовського, І.Карпенка-Карого, М.Кропивницького та історичні п’єси. ВУТ мав на меті пробудження серед українського населення патріотичного національного духу, керівництво театру намагалося згуртувати навколо нього українську громадськість Волині. Колектив театру

був досить великим, серед акторів особливо виділялись М.Певний, Ю.Шафарчук, О.Неделко, М.Лісовик, П.Зботанів, П.Куліш, Н.Певна, Г.Крих, М.Лісовик та ін.

- ¹ *Гаврилук С. В. Клічук М. М.* З історії Волинського українського театру [20-30 рр. ХХ ст.]: (За матеріалами часопису "Українська нива") // *Минуле і сучасне Волині: Проблеми джерелознавства.* – Луцьк, 1994. – С. 152–154; *Дмитрук В.* 75 років від часу створення Волинського українського театру (1929) // *Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2003 рік.* – Луцьк, 2002. – С. 122–124; *Михайловський Л.* Наші Гамлети і Дон Кіхоти // *Театральна бесіда.* – 2000. – ч. 1(7). – С. 5–9; *Миць М.* Історія Волинського Українського театру // *Там само.* – С. 3–4; *Її ж.* Перший волинський театр // *Волинський календар.* – 1992. – Луцьк, 1991. – С. 23; *Її ж.* Український театр на Волині // *Радянська Волинь.* – 1990. – 30 берез. – С. 3; *Шиманський П.* Музична культура Волині I пол. ХХ ст. – Луцьк, 2005.
- ² *Волинське слово* (далі – ВС). – 1939. – № 4. – С. 5.
- ³ *Українська нива* (далі – УН). – 1933. – № 42. – С. 1.
- ⁴ *Державний архів Волинської області.* (далі – ДАВО). – Ф. 36. – Оп. 13. – Спр. 227. – Арк. 2–3.
- ⁵ *Ziemia Wołyńska.* – 1931. – № 40. – S. 6.
- ⁶ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 84–85.
- ⁷ ДАВО. – Ф. 36. – Оп. 13. – Спр. 227. – Арк. 5.
- ⁸ Там само.
- ⁹ Там само. – Арк. 86.
- ¹⁰ УН. – 1933. – № 42. – С. 1.
- ¹¹ Там само. – 1935. – № 1–2. – С. 6.
- ¹² ВС. – 1939. – № 6. – С. 2.
- ¹³ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51–62.
- ¹⁴ ВС. – 1938. – № 33. – С. 4.
- ¹⁵ УН. – 1933. – № 1–2. – С. 6.
- ¹⁶ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 18.
- ¹⁷ ВС. – 1937. – № 1. – С. 9.
- ¹⁸ УН. – 1935. – № 1–2. – С. 3–6.
- ¹⁹ ВС. – 1937. – № 36. – С. 4.
- ²⁰ УН. – 1933. – № 42. – С. 2.
- ²¹ ВС. – 1939. – № 4. – С. 5.
- ²² Там само. – 1938. – № 33. – С. 4.
- ²³ Там само. – 1939. – № 5. – С. 3.
- ²⁴ УН. – 1933. – № 1–2. – С. 6.
- ²⁵ ВС. – 1937. – № 1. – С. 10.
- ²⁶ Там само. – 1939. – № 12. – С. 3.
- ²⁷ УН. – 1936. – № 12. – С. 1.
- ²⁸ Там само. – 1936. – № 13. – С. 2.
- ²⁹ Там само. – 1933. – № 42. – С. 1.
- ³⁰ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51–62.
- ³¹ УН. – 1934. – № 3. – С. 3.
- ³² ВС. – 1939. – № 21. – С. 3.
- ³³ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 61–62.
- ³⁴ ВС. – 1937. – № 22. – С. 3.
- ³⁵ УН. – 1936. – № 13. – С. 2.
- ³⁶ *Przegląd Wołyński.* – 1930. – № 35. – S. 3.
- ³⁷ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51–62.
- ³⁸ *Wysiński K.* Związki teatralne / *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku.* Teatr. Widowisko / Red. M. Fik. – Warszawa, 2000. – S. 543–544.
- ³⁹ УН. – 1936. – № 13. – С. 2.
- ⁴⁰ ДАВО. – Ф. 200. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 51–52.

⁴¹ УН. – 1936. – № 13. – С. 2.

⁴² Там само. – 1933. – № 36. – С. 4.

⁴³ Там само. – 1933. – № 38–39. – С. 4.

⁴⁴ Там само. – 1934. – № 3. – С. 3.

⁴⁵ Там само. – 1933. – № 42. – С. 1–2.

⁴⁶ Wołyń. – 1933. – № 6. – S. 8.

⁴⁷ УН. – 1934. – № 3. – С. 3.

⁴⁸ *Шиманський П.* Музична культура Волині I пол. XX ст. – Луцьк, 2005. – С. 78.

⁴⁹ УН. – 1934. – № 1–2. – С. 6.

⁵⁰ ВС. – 1937. – № 36. – С. 4.

⁵¹ Там само. – 1938. – № 33. – С. 4.

⁵² Там само. – 1939. – № 4. – С. 3.

⁵³ Там само. – 1939. – № 6. – С. 2.

⁵⁴ Там само. – 1939. – № 5. – С. 3.